

İSTEM VE İSTEM ANALİZİ: GAGAUZ TÜRKÇESİ VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ KARŞILAŞTIRMALI BİR ÇALIŞMA *

Valence and an Analysis of Valence: A Comparative Analysis in Turkish and Gagauz

Ferhat KARABULUT - Tuba ARI ÖZDEMİR*****

Dil Araştırmaları, Güz 2017/21: 91-112

Öz: Dil bilgisi konularından söz dizimi ile ilgili olan istem, fiilleri kendisine bağlı olan katılanların (üyelerin) sayısına göre niteleme ve sınıflandırma olarak tanımlanabilir. İstem konusu, Türkiye Türkçesi gramerlerinde genellikle “fiil-tamlayıcı” veya “yüklem-hal eki” ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Bu çalışmalarda; genellikle “fiillerin durum ekli tamlayıcıları”, “fiil-tamlayıcı ilişkisi”, “birleşim değeri” gibi kavramlar kullanılmıştır. Söz dizimsel analizlerde istem konusunu sadece “durum ekleri” temelinde değerlendirmek yeterli olmaz. Çünkü “mantıksal”, “morfolojik” ve “semantik” olmak üzere üç boyutu bulunan “istem”, sadece “durum ekleriyle” değil bir bütün olarak fiilin “yönetim”i ile ilgili bir konudur.

Bu çalışmada, Gagauz Türkçesinin ve Türkiye Türkçesinin söz dizimsel yapıları, istem temelinde karşılaştırmalı analiz edilecektir. Her iki lehçede istem analizinin tam olarak ortaya konması için öncelikle diğer söz dizimi kuramlarından bahsedilecek ve “istem” kavramı ana hatlarıyla tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstem, söz dizim, Gagauz Türkçesi, Türkiye Türkçesi.

Abstract: Valency is related to syntax in grammar and described as modification and grouping in accordance with numbers of members that their verbs connected to themselves. In Turkish grammars, the valency is often considered as a case related to the relation between verb and genitival, attachment status and named such as the status of the attached group in verbs, relationship between verb and genitival, composition value in various studies. However, assessing the valency only in terms of attachment status would be a one dimensional approach. Because the valency has three dimensions as logical, morphological and semantic and it is not only a topic related to attachment status but also related to domination of the verb.

In this work, valency in Gagauz and Turkey Turkish will be analysed comparatively. Valency term will be described in detail and syntactic theories will be mentioned prior to analysis of valency. After the valency has been completed theoretically Gagauz and Turkey Turkish will be compared and differences will be introduced.

Keywords: Valency, syntax, Gagauz Turkish, Turkey Turkish.

* Bu makale, 2012 yılında Doç. Dr. Ferhat Karabulut danışmanlığında Tuba Arı Özdemir tarafından hazırlanan “Gagauz Türkçesinde İstem” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa/TÜRKİYE, ferhatkarabulut@gmail.com. Gönderim Tarihi: 27.04.2016 / Kabul Tarihi: 23.05.2017

*** Okt. , Celal Bayar Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, Manisa/TÜRKİYE, tubarim@hotmail.com.

Giriş

Dil bilgisindeki önemli konulardan biri de söz dizimidir. Geleneksel gramerin dışında ortaya atılan dil bilgisi akımları söz dizimine ve söz dizimi içindeki üyelerin durumlarına farklı açılardan yaklaşmışlardır. Söz dizimi içinde değerlendirilebilecek olan istem konusu da cümlede fiili merkeze alarak farklı bir yaklaşım ortaya koyar.

Türk dili grameri çalışmalarında durum ekinin çoğu zaman morfolojik temelde ele alındığını görürüz. Durum ekleri her ne kadar morfolojinin konusu olsa da aslında söz diziminin de bir konusudur. Esasında söz diziminde anlamın tam olarak ortaya konabilmesi için morfemin (biçim birim) söz konusu edilmesi kadar, bu morfemlerin birbiriyle olan ilişkileri de dikkate alınmalıdır. Gramer çalışmalarında durum eklerinin işlevi konusu, isimin yüklem (fiil) ile olan bağlantısı temelinde ele alınmıştır. Oysa bağımlı morfem (ek) de olsa; “durum ekleri”, biçim-söz dizimsel (morfo-sentaktik) bir özellik taşıdığı için her zaman çok yönlü bir bakış açısıyla ele alınmalıdır. Durum eklerinin biçim-sözdizimsel olarak incelenmesi hem yabancı dil öğreniminde hem de Çağdaş Türk Lehçeleri arasında yapılacak aktarmalarda büyük kolaylık sağlar. Nitekim Mehmet Kara bu konuda şunları söyler: “İsimler; isimlere, edatlara ve fiillere değişik durum eklerini alarak bağlanır. Bunlar, istem (valenz) konusu içerisinde ele alınır. Ancak lehçelerin istem durumlarıyla ilgili çalışmalar, yok denecek kadar azdır. Fakat bu konu oldukça önemlidir. Sağlıklı aktarma yapabilmek için isimlerin hangi durum eklerini alarak isim, edat ve fiillere bağlandığının çok iyi bilinmesi gerekir. Aksi durumda aktarmalarda istem hataları yapılabilir.” (Kara 2009: 1074).

Bu çalışmada, temelde iki hedef belirlenmiştir: Birincisi, istem ve istem kuramının ortaya konması; ikincisi, istem kuramı temelli analiz çalışması. Her ne kadar Türkçede “istem kuramı” ile ilgili çalışmalar yapılmış olsa da dil araştırmacılarının bu konuya daha fazla eğilmesi gereklidir. Bu nedenle, ilk olarak “istem” kuramı hakkında ayrıntılı bir değerlendirme yapılacaktır. İkinci olarak, Gagauz Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında karşılaştırmalı bir istem analizi yapılacaktır. Bu amaçla çalışmanın ilk bölümünde Türk dilinde söz dizimi analizleri üzerinde genel bir değerlendirme yapılacaktır. İkinci bölümde “Bağlantılı Dilbilgisi” ve “İstem” konusu ele alınacaktır. Üçüncü bölümde ise birinci ve ikinci bölümden hareketle Gagauz Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında karşılaştırmalı bir istem analizi yapılacaktır.

İstem, aslında sadece fiillerle (yüklem) ilgili bir durum değildir. Fiillerden başka isimlerin, sıfatların ve edatların da söz diziminde yer alan diğer üyeleri (öğeleri) yönetme¹ özellikleri vardır. Fakat bunlar başka bir çalışma konusu olduğundan, bu çalışmada sadece fiillerin (yüklemin) istem durumundan bahsedilecektir.

İstem konusu, Türkiye Türkçesi gramerlerinde genellikle fiil-tamlayıcı ilişkisi olarak değerlendirilmiş; yapılan çalışmalara da fiillerin durum ekli tamlayıcıları,

1 “Yönetme” ya da “yönetim” esasında özel bir kavramdır. N. Chomsky'nin “Üretken Dönüşümlü Dilbilgisi Kuramı” temelinde ortaya attığı “Yönetim Bağlama Kuramı”nın en önemli kavramıdır. Chomsky'e göre söz diziminde üyeler; yönetme ve yönetilme ilişkisi ile birbirine bağlanırlar. Söz diziminde her üyenin yüklediği bir rol vardır. Rol ve durum yükleme bağlamında esas yönetici söz diziminde fiildir (yüklem). Bununla birlikte söz diziminde yönetici (rol veya durum yükleyen) sadece fiil (yüklem) değil, aslında fiilin (yüklemin) çekimidir. Chomsky, rol ve durum yükleyici olarak fiilin dışında, edatları ve öbek başlarını da sayar. Burada, Tesniere'in kuramsal altyapısı esas alındığı için, “yönetim” kavramı değil, “istem” (valenz) kavramını kullanılmıştır. Chomsky'nin “yönetim bağlama” kavramları hakkında ayrıntı için bak. (Haegeman 1994).

fiil-tamlayıcı ilişkisi, birleşim değeri, istem gibi isimler kullanılmıştır.”İstem” terimi kullanılarak ya da kullanılmayarak “fiilin yönetimi” bağlamında Türkiye’de şu çalışmalar yapılmıştır:

Türkiye’de gramer çalışmalarında “İstem” kavramından ilk bahsedenlerden biri Tahsin Banguoğlu’dur. Banguoğlu, “nesnenin yükleme göre hallenmesine *istem* adının verildiğini söyler (Banguoğlu 2007: 528).

“İstem” kavramı kullanılsa da “fiil-tamlayıcı ilişkisi” üzerinde Türkiye’de ilk yapılan çalışma, Tahir Kahraman’ın “Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları” (1996) adlı eseridir. Kahraman eserinde ilk olarak fiillerin yapı özelliklerine göre kümelenmiş listesini vermiştir. Tespit ettiği fiillerden durum eki almış fiillerin örnek fişlerini alfabetik sırayla verdikten sonra durum ekli tamlayıcı olan fiillerin bu tamlayıcılarla ilişki derecelerini tablolar şeklinde göstermiştir.

Kahraman’ın çalışmasından sonra, Gülsel Sev’in “Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı” (2001) adlı eseri dikkat çeker. Sev, eserinde *et*-fiiliyle yapılan birleşik fiilleri ve tamlayıcılarını örnek cümlelerle birlikte alfabetik olarak listeledikten sonra, fiillerin genel ve tamlayıcılara göre dizinlerini verir.²

İstem konusunda Türkiye’de yapılan son çalışma Nuh Doğan’a aittir. Doğan, “Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri” (2011) adlı doktora tezinde yukarıda sayılan çalışmalardan çok farklı bir yöntem izlemiştir. Doğan çalışmasının birinci bölümü olan “temel konu ve kavramlar” adlı bölümde ilk olarak Türkiye Türkçesi’nde istem kavramına bakışı değerlendirmiştir. Daha sonra durum dil bilgisi, modern istem dil bilgisinin temel kavram ve ilkeleri, istem türleri ve düzeyleri, çok anlamlılık kavramlarını ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. İkinci bölümde ise Türkiye Türkçesinde isteme göre anlam değişikliği gösteren fiilleri ve istem çerçevelerini örnek cümlelerle birlikte göstermiştir. “İsteme göre Türkçe fiil sınıfları” adını verdiği üçüncü

2 Bu çalışmalara ek olarak şu çalışmaları da zikretmekte fayda vardır: Arzu Özdemir “Eski Anadolu Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları” (2004); Aysun Demirez Güneri, “Yeni Uygur Türkçesinde Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları” (2007); Yasemin Kaya, “Olmak Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı” (2007); Seçkin Uysal, “Nehci’l-Feradis’te Kıl- Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı” (2010); Nesrin Arı, “Harezm Türkçesinde Birleşik Fiiller ve Durum Ekli Tamlayıcıları” (2010) adlı çalışmalarında “Durum Ekli Tamlayıcılar” terimini kullanırken; Vildan Emre, “Dede Korkut Hikâyelerindeki Fiillerin Birleşim Değerleri”, (2008) adlı çalışmasında “Birleşim Değeri” terimini kullanmıştır. Derya Acar, “Die Syntaktische Valenz Deutscher und Türkischer Verben und Ihr Einfluss Auf Das Deutschlernen Türkischer Studierender” (2005); Dursun Ahmet Atacık “Türkiye Türkçesinde İstem (Valenz)” (2008); Hilal Uzunboy “Türkmen Türkçesinde İstem (Valenz)” (2008); ve Feyzi Çimen “Özbek Türkçesinde İstem (Valenz) (2009); Oktay Selim Karaca “Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri” (2011); Cüneyt Çetinkaya “Kazak Türkçesinde Fiilin İstemi: Valenz” (2012); Hanife Çiçekli “Azerbaycan Türkçesinde Fiilin İstemi” (2013) adlı çalışmalarında “istem” terimini kullanmıştır.

Kitap ve tez çalışmalarının yanı sıra istem konusundaki bildiri ve makaleler de yayınlanmıştır. Bu konuda yayınlanan makale ve bildiriler ise şunlardır: Esin İleri, “Türkçedeki Fiillerin Birleşim Değeri” (1996); Leyla Karahan, “Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine” (1997); Abdurrahman Özkan “Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkisi ve Fiillerin İstem Değiştirmesi” (1999) ve “Eski Anadolu Türkçesindeki Bazı Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler” (2011); Mustafa Uğurlu “Türk Lehçelerinin Aktarımında Valenz Sözlüklerinin Önemi” (2001); Melek Erdem “Türkmen Türkçesinde Hareket Fiillerinin ‘İstem’e göre Anlam Değişimleri” (2006) ve “Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin ‘İstem’e Göre Anlam Değişimleri” (2007); Ertuğrul Yaman, “Özbek Türkçesinde Tamlayıcı Fiil İlişkisi ve Bazı Durum Eklerinin Farklı Kullanımları” (2007); Feyzi Ersoy “Moğolca ve Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkileri” (2007); Muhsine Börekçi “Türkçede Durum Eklerinin İşlevsel Olarak Değerlendirilmesi Üzerine Bir Deneme” (2007); Arzu S. Ertane Baydar “Kırım Tatar Türkçesi Edebi Dilinde Fiil-Tamlayıcı İlişkisine Dair” (2009); Aysun Demirez Güneri “Yeni Uygur ve Türkiye Türkçesinde Fiil-Tamlayıcı İlişkileri” (2009); Talat Dinar “Kül Tigin Abidesi ve Kutadgu Bilig’deki Ortak Fiillerin Tamlayıcı İlişkisi Açısından İncelenmesi” (2010); Vügar Sultanzade “The Syntactic Valency of Some Verbs in The Book of Dede Korkut: Diachronic Differences” (2012).

bölümde ise fiillerin mantıksal istem yapılarına göre, söz dizimsel istem yapılarına göre ve semantik istem yapılarına göre listelerini vermiştir. Doğan'ın yapmış olduğu çalışma Türkiye'de bu alanda yapılmış ilk ve en kapsamlı çalışma sayılabilir.

İstem bağlamında yapılan çalışmaların genellikle tek bir dili analiz ettiği görülmektedir. Bu çalışma, Türk lehçelerini karşılaştırmalı analiz etmesi bakımından farklılık gösterecektir. Karşılaştırmalı çalışmalar, aynı dilin lehçeleri arasındaki benzer ve farklı tarafları ele alması bakımından önemlidir. Böylece lehçelerin dilbilgisel karakterleri ortaya konurken, aynı zamanda bireylerin ve toplumların farklı mantık sistemleri de ortaya konmuş olmaktadır.

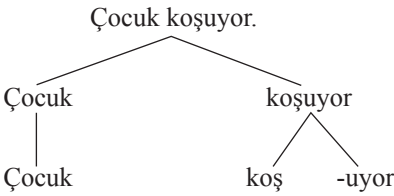
1. Söz Dizim Analizi: Genel Bir Bakış

“İstem” kavramını ele almadan ve fiillerin istem durumlarını incelemeyen önce konunun iyice aydınlatılabilmesi için diğer söz dizimi kuramlarına da değinmek gerekir.

Çağdaş söz dizimi yaklaşımlarında ilk olarak *Dolaysız Kurucular Dil Bilgisi (Immediate Constituent Grammar)* dikkat çeker. Amerikalı dilbilimciler Fries, Harris ve Gleason, cümle yapısının incelenmesinde, sözcüklerin biçimsel yapısının incelenmesine benzer bir yol izlediler. Cümleyi oluşturan parçaların diziminde belirli bir üstünlük sırası saptayarak bileşenleri dizim ağacı denilen şemalarla açıklayan bir dil bilgisi anlayışı geliştirdiler (Toklu 2003: 74). Bu dizim ağacında, cümle ilk olarak ad öbeği ve eylem öbeği olarak ikili parçalara ayrılır. Daha sonra bu öbekler de kendi aralarında çeşitli dallara ayrılır. Bu ayırım en küçük birime ininceye kadar devam eder. Böylece her alt birim bir üst yapının *dolaysız kurucusu* kabul edilir.

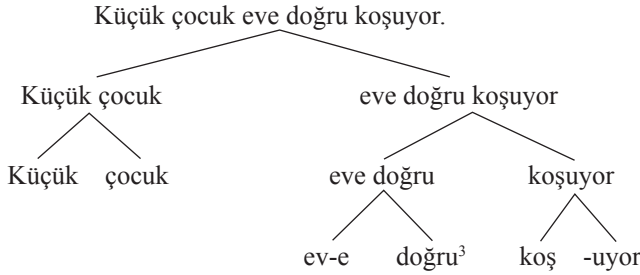
Dolaysız kurucuları bir de şemalar üzerinde anlatalım:

(1) Çocuk koşuyor.

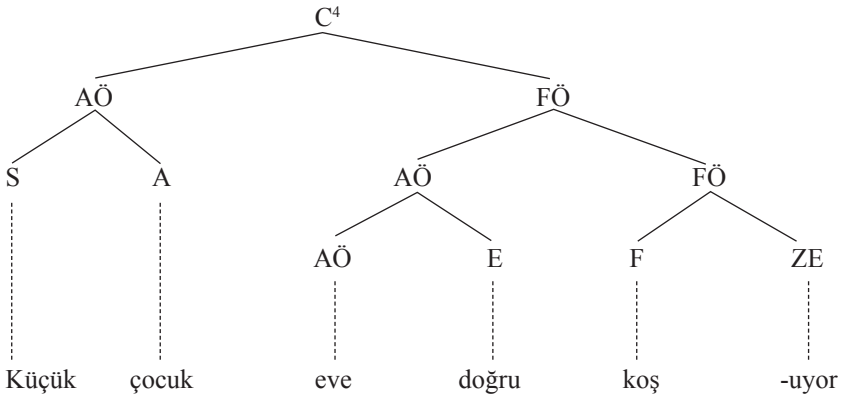

Yukarıdaki cümle iki kurucudan oluşmuştur: “çocuk” ve “koşuyor”. Bunlar cümlelerin dolaysız kurucularıdır. Bir de bu cümleyi aşağıdaki gibi genişleterek kuralım:

(2) Küçük çocuk eve doğru koşuyor.

(2)'deki dolaysız kurucuların dizim ağacını şu şekilde formülleştirebiliriz:

Yukarıdaki şemadan hareketle; *ad öbeği* ve *fiil öbeğinin* cümlelerin dolaysız kurucuları olduğunu; alt birimlerde ise *küçük* ve *çocuk* sözcüklerinin ad öbeğinin dolaysız kurucuları olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde *eve doğru koşuyor* fiil öbeğinin; *ev* ve *-e yönelme durumu* ad öbeğinin, *eve* ve *doğru* edatı bir üstteki ad öbeğinin kurucularıdır. *Koşuyor* fiil öbeğinin dolaysız kurucuları da *koş-* ve *-uyor* zaman ekidir.

Dolaysız kurucular dil bilgisinden sonra N. Chomsky tarafından geliştirilen *Üretken-Dönüşümlü Dil bilgisi (Generative-Transformational Grammar)*⁵ dikkat çeker. Üretken-Dönüşümlü Dil bilgisine göre bir doğal dildeki sonlu sayıda kuralla dil bilgisine uygun sonsuz sayıda cümle üretebilir. Chomsky başta olmak üzere, söz dizimi üzerine çalışanların çoğu, bir cümlelerin öğeleri arasındaki gizli bağları ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Chomsky ve onun izinden gidenler ağaçlar (diyagram)⁶ çizerek cümle

3 İstem konusunun sadece fiillerle ilgili bir durum olmadığını; fiillerden başka isimlerin, sıfatların ve edatların da yönetme özellikleri olduğunu söylemiştik. Nitekim örnek cümlede sola doğru olan ok işareti edatın istem durumunu göstermektedir.

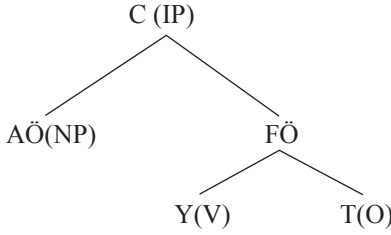
4 C: Cümle, AÖ: Ad öbeği, FÖ: Fiil öbeği, N: Nesne, T: Tümleç, F: Fiil, S: Sıfat, ZE: Zaman eki.

5 Üretken-Dönüşümlü Dil bilgisi yerine Üretici-Dönüşümsel Dil bilgisi, Dönüşümsel Dil bilgisi, Dönüşümlü Üretimsel Dil bilgisi, Üretici ya da Üretimsel Dil bilgisi terimleri de kullanılmaktadır.

6 Chomsky de Dolaysız Kurucular Dil bilgisindekine benzer dizim ağaçlarını kullandı, ancak bunlardan Dolaysız Kurucular Dil bilgisinin yaptığı gibi, bir bütüncede hazır olarak bulunan tümceleri betimlemek için değil, o zamana kadar henüz üretilmemiş tümcelerin üretim sürecini açıklığa kavuşturmak için yararlandı (Toklu 2003: 78).

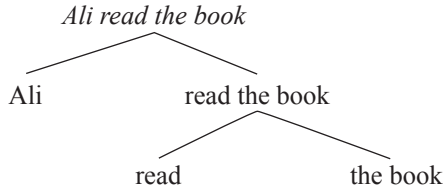
içindeki bu hiyerarşik bağlantıları (sıralı düzeni) göstermişlerdir. Chomsky'ye göre, bu örtük bağlantılar, ilk aşamada, yani dile getirmek istediğimiz düşüncenin oluşması aşamasında, hemen her dilde aynıdır. Düşünce aşamasındaki bu alt düzleme, Chomsky derin yapı adını verir. Ancak, düşünceyi dışa vurma aşamasında, diller arasında farklar belirir. Bu aşamada her dil kendi diziliş kurallarını dayatır. Chomsky, bu dışa vurma aşamasına yüzeysel yapı der (Erkman-Akerson 2008: 108). Chomsky'ye göre, derin yapıyla yüzeysel yapının birbirinden ayrı olması Üretken-Dönüşümlü Dil bilgisinin temel düşüncesidir (Vardar 2007: 209).

Chomsky'e göre, dünya dillerinin temel öbek yapı görünüşü şu şekildedir:

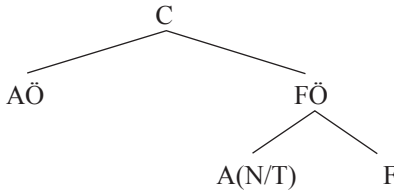

Temel öbek yapı görünüşü İngilizce bir cümle üzerinde gösterelim:

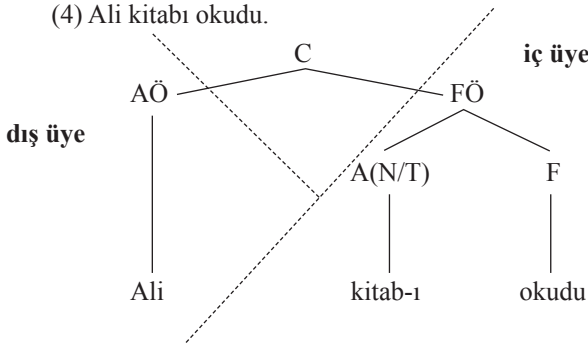
(3) Ali read the book.

Dünya dillerinin temel öbek yapı görünüşü yukarıdaki gibiyken, Türk Dilinin bugünkü söz dizimi ve öbek yapı görünüşü şu şekildedir (Karabulut 2011: 101-102):

Chomsky'nin temel öbek yapı şemasını aşağıdaki cümlede açıklayalım:

Yukarıda görüldüğü gibi cümle bir ad öbeği ve eylem öbeğinin toplamından oluşur. Ad öbeği (özne), cümleden ayrılan ilk dal olduğu için fiil öbeğinden bağımsız bir yapıya sahip olur. Yani fiilin doğrudan yönetimi altına girmez. Fiilden dallanan üyeler ise doğrudan fiilin yönetimi altına girmiş olurlar ve bütün emirleri fiilden veya fiil öbeğinden alırlar. Bu yüzden fiilin yönetimi altında olmayan üyeye *dış üye*; fiilin yönetimi altındaki üyelere de *iç üye* adı verilir (Karabulut 2011: 103). Fiil, dış üyeyi (özneyi) yönetemediği için ona durum yükleyemez. İç üyelere fiilin kendisi durum yükleyebilirken, dış üyeye çekimin bizzat kendisi yalın durum yükler (Karabulut 2011: 104). (4)'te görüldüğü gibi AÖ (özne) fiile yalın durumda, FÖ içinde bulunan ad (tümleç) ise fiile belirtme durumu ile bağlanmıştır.

Yukarıdaki şema yapısal olarak (4)'teki örnek cümle üzerinde şu şekilde gösterilebilir:

C	→	AÖ+FÖ	A	→	Ali, kitabı
AÖ	→	A	F	→	okudu
FÖ	→	A + F			
C	→	AÖ+FÖ			

Chomsky'nin kuramına göre bir çekirdek cümle formülüdür. Bu formüle dayanarak çok sayıda yeni cümle kurmak mümkündür. Fakat bu cümleler dilbilgisel açıdan doğru olsa bile anlamsız olabilirler. Örneğin, yukarıdaki formüle göre; *Ayşe resim yapıyor; polis hırsız yakaladı...* gibi çok sayıda anlamlı cümle üretilebilirken; *Ayşe resim uyuyor, araba tavşanı seviyor...* gibi anlamsız cümleler de üretilebilir. Chomsky, oluşan çekirdek cümle formülleriyle oluşturulabilecek cümlelerin dilbilgisel açıdan doğru ancak anlamsız olabileceği eleştirileri üzerine, derin yapıda bulunan söz dizimsel unsurlar için insan, canlı, sayılabilir, soyut gibi +/- yönleri olan bazı anlamsal nitelikler önererek kuramına anlam bilimsel bir boyut kazandırır (Doğan 2011: 22).

Çağdaş söz dizimi yaklaşımlarından diğeri Ch.J. Fillmore ve S.C.Dik'in temsilcisi olduğu *Durum Dil bilgisi(Case Grammar)*dir. Cümleyi bir eylem ve bu eyleme belli durum ilişkileriyle bağlı ad dizimleri olarak ele alan, bunlar arasındaki anlam bağlantısını derin yapıda incelemeyi ön gören *Durum Dil Bilgisi Kuramı*; C.J. Fillmore'un Üretici Dil Bilgisine verilen isimdir (Vardar 2007: 85). Buradaki derin yapı, bir eylemin

belirttiği bir durum içerisindeki anlamsal rolleri ve bu rolleri üstlenenleri belirler (Toklu 2003: 85). Chomsky'nin ortaya attığı görüşün yeni varyantı olarak görülen ve temellerinin 1868'de ortaya atılmış olduğu Durum Dil Bilgisi yaklaşımının temelini fiille ad öbeklerinin durum görevleri arasındaki semantik ilişkilerin belirlenmesi oluşturmaktadır (Erdem 2006: 39). Bu dil bilgisinde eylem cümlelerin temel kurucusu durumundadır. Bu nedenle de cümle, bir eylem ve bu eyleme durum ilişkileriyle bağlı ad dizileri olarak görülür (Toklu 2003: 85).

Fillmore'nin Durum Dil Bilgisi kuramında bir de rol kavramından bahsedilir. Uzun'a göre rol ve rolün yüklenmesi, üyelerin anlam bilimsel olarak fiiller tarafından seçilmesi, bunların, üyelerin herhangi bir rolü üstlenmesinin iç merkezli bir belirleme değil, bu üyenin dışındaki bir öge yani fiil tarafından yapılan dış merkezli bir belirleme olduğu anlamına gelir. Yani rol yükleme, üyelerin kendi kendilerine yaptıkları bir işlem değildir; bu roller onlara eylemler tarafından yüklenmektedir. Bu anlamda eylemler "rol yükleyici", ad öbekleri ise "rol yüklenici"dir (Uzun 2000: 103).

Kıscası Durum Dil bilgisi, fiil temelinde cümlelerin mantıksal biçimini betimleyen semantik istem olarak tanımlanabilir (Doğan 2011: 36).

2. Bağlantılı Dil bilgisi ve İstem

Bir önceki bölümde açıklamaya çalıştığımız Üretken-Dönüşümlü Dil bilgisi ve Durum Dil bilgisinden sonra ortaya atılan diğer bir dil bilgisi kuramı, *Bağlantılı Dil Bilgisi (Dependency Grammar)* Kuramıdır. Bağlantılı Dil Bilgisi ve istem konusu, L. Tesniere'in ölümünden sonra yayınlanan *Elements de Syntaxe Structurale (Yapısal Söz dizim İlkeleri)* (1959) adlı eserinde ele alınır.

Bu yapıtta tasarlanan dilbilim kuramı temelde düşünce düzlemi ile dil düzlemi arasındaki karşıtlığa dayanır. Soyut, evrensel ulamların yer aldığı düşünce düzlemi, ruhsal, mantıksal bir düzlemdir ve dilin içerik boyutunu oluşturur. Bu boyutu inceleyen bilim dalı da anlam bilimidir. Karşıtlığın öbür ögesi olan dil düzlemiyse L. Tesniere'in kuramının asıl inceleme alanını oluşturan biçim boyutudur. L. Tesniere bu düzlemi de kendi arasında iç biçim ve dış biçim olarak ikiye ayırır. Dış biçim doğrudan doğruya biçim bilimin inceleme konusudur; iç biçimse söz dizimin inceleme alanına girer. Böylece biçim bilim, söz dizim ve anlam bilim bileşenlerinden oluşan bir dil bilim kuramı ortaya çıkar (Rifat 1983: 233).

Cümlelerin çözümlenmesinde, çekimli eylemden yola çıkarak eylemlerden kurulu soyut cümle yapılarını belirlemeyi amaçlayan dilbilim akımına Bağlantılı Dil Bilgisi⁷ adı verilir. L. Tesniere'in ortaya attığı bağlantılı dil bilgisi görüşü, Üretken-Dönüşümlü Dil Bilgisinde ele alınan parça-bütün ilişkisine değil, cümlelerin öğeleri arasındaki soyut bağımlılığa ağırlık verir (Vardar 2007: 30). Tesniere'in kuramında iki önemli kavram vardır: *bağımlılık ve istem* (Doğan 2011: 24).

Asıl konumuz olan isteme geçmeden önce *bağımlılık* kavramını kısaca açıklayalım:

Tesniere'e göre cümle, kurucu öğeleri sözcükler olan bir bütündür. Bir cümlede yer alan her sözcüğün sözlükteki yalnızlığı kendiliğinden sona erer. İşte sözcükleri

7 Bağlantılı Dil bilgisi yerine Bağımsal Dil bilgisi terimi de kullanılmaktadır.

birbirine bağlayarak bu yalnızlığa son veren *bağımlılıktır*. Çünkü cümle kurmak sözcükler arası bağımlılıklar bütününe gerçekleştirerek cansız bir sözcük yığına can vermektir. Örneğin “Çocuk gülüyor.” cümlesi sadece “çocuk” ve “gülüyor” gibi iki öğeden oluşmaz. Bunları birbirine bağlayan üçüncü bir öğe vardır. İşte bu öğe bağımlılıktır. Üçüncü öğe olmadan cümle de var olamaz. Bu bağımlılığı hiç bir öğe belirtmez ama bu zihinsel olarak algılanır (Tesniere 1999: 135). Kısacası, sözcükleri birleştirerek cümle haline getiren şey bağımlılıktır.

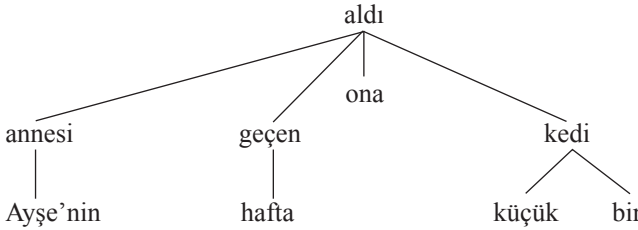
Bağımlılığa yapısal olarak baktığımızda her bağımlılık ilkece üst bir öğeyi alt bir öğeye bağlar. Böylece üst öğe yöneten, her alt öğe de bağımlı adını alır (Tesniere 1999: 135). “Çocuk gülüyor.” cümlesinde “gülüyor” yöneten onun altında yer alan “çocuk” öğesi bağımlı adını alır.

Oluşum ağacı bağımlılıkların aşamalanmasını açıkça gösterir. Oluşum ağacı, çizgisel düzende yer alan bir cümleyi görsel olarak betimler.⁸ Bu durumu aşağıdaki örnek cümle üzerinde gösterelim:

(5) Ayşe'nin annesi ona geçen hafta küçük bir kedi aldı.

Çizgisel düzen: Ayşe'nin annesi ona geçen hafta küçük bir kedi aldı.

Yapısal düzen veya oluşum ağacı:

L.Tersniere'e göre, her cümle bir tiyatro oyununa benzer. Cümledeki eylem olay örgüsünü gösterir. Fiil, cümlelerin bütün öğelerini kendisine bağımlı kılan ve bunlarla birlikte cümleyi oluşturan yönetici öğedir. Yönetilen bağımlı öğelerse *eyleyen* (katılan, actant) ve *tümleyen* olarak ikiye ayrılır. (Vardar 2007: 30). Yani bir eylemsel düğüm; fiil, eyleyenler ve tümleyenler olmak üzere üç öğeden oluşur. Fiil, bir oluşu dile getirir ve eylemsel düğümün merkezidir. Bu yüzden durumu gayet açıktır.

Yukarıda adı geçen “*eyleyen*” ve “*tümleyen*” terimlerini açıklayalım:

*Eyleyen*⁹, eylemin belirttiği oluşa etken ya da edilgen biçimde katılan varlık ya da nesnelere her biridir. Eyleyenler ad nitelikli sözcüklerdir ve tümü de fiile bağlıdır (Vardar 2007: 98). Türkçe açısından durum eklerini alabilen bütün isimler eyleyen (katılan, actant) olarak düşünülebilir (Erdem 2006: 41).

Fiillerin hepsi aynı sayıda eyleyen içermez. Bu yüzden fiilleri eyleyensiz, bir eyleyenli, iki eyleyenli ve üç eyleyenli olarak sınıflandırabiliriz. Eyleyensiz fiiller, hiç

⁸ Bir tümcenin oluşum ağacını gerçekleştirmek, çizgisel düzeni yapısal düzene dönüştürmektir (Tesniere 1999: 139).

⁹ Eyleyen=katılan(actant)=tamlayıcı

kimse ve hiçbir şey katılmaksızın kendiliğinden gelişen oluşu anlatırlar. Bir eyleyenli fiiller, bir tek kişi ya da bir tek nesnenin katıldığı oluşu anlatırlar. İki eyleyenli fiiller iki kişi ya da iki nesnenin katıldığı bir oluşu anlatırlar. Üç eyleyenli fiiller ise, üç kişinin ya da üç nesnenin katıldığı oluşu anlatır. Üç eyleyenli fiillerde birinci ve üçüncü eyleyen ilkece kişi, ikinci eyleyense nesnedir (Tesniere 1999: 149-154).

(6) Ali kitabı Ayşe'ye verdi.

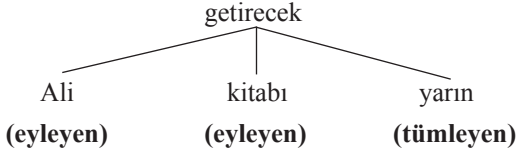
Yukarıdaki cümlede Ali, kitabı, Ayşe'ye öğeleri birer eyleyendir. Yani ver- fiilinin üç eyleyeni vardır. Görüldüğü gibi bunlardan birincisi ve üçüncüsü (Ali, Ayşe) kişi, ikincisi (kitap) ise nesnedir.

Ayrıca çeşitli eyleyenler bağımlı oldukları file göre aynı işlevi görmezler. Bu yüzden eyleyenler de üçe ayrılabilir. Tesniere eyleyen türlerini birinci eyleyen, ikinci eyleyen ve üçüncü eyleyen olarak adlandırır. Anlamsal olarak birinci eyleyen, eylemi yapandır. Bu yüzden birinci eyleyen fiilin öznesidir. İkinci eyleyen ise eylemin yöneldiği eyleyendir. İkinci eyleyen de cümlenin nesnesidir. Üçüncü eyleyen ise eylemden etkilenen, kâr ya da zarar sağlayan eyleyendir. Üçüncü eyleyen de cümlenin dolaylı tümlecidir (Tesniere 1965: 108).

*Tümleyen*¹⁰, eylemin belirttiği oluşla ilgili zaman, yer koşul, neden vb. anlatan zarf ya da zarf nitelikli birim ya da birimler bütünüdür. Tümleyenlerin sayısı belirsizdir, kullanımları da zorunlu değildir (Vardar, 2007: 200). Tümleyenler bu yüzden isteğe bağlı öge adını da alır. Ayrıca aynı cinsten iki tümleyen birbirini dışlamadıkları ölçüde, birlikte bulunabilir (Tesniere 1999: 155).

Eyleyen ve tümleyenleri bir cümle üzerinde şöyle gösterebiliriz.

(7) Ali kitabı yarın getirecek.

(7)'deki getir- fiili iki eyleyen ve bir tümleyene sahiptir.¹¹

Yukarıda verilen bilgilerle bağlantılı olarak *istem* terimi şu şekilde açıklanabilir:

Bağlantılı Dil Bilgisinde, fiilleri bunlara bağlantılı katılanların sayısına göre nitelendirme ve sınıflandırma ölçütü, istem olarak nitelendirilmektedir (Vardar 2007: 46). Almanca'da *VALENZ*, İngilizce *VALENCY* ve Fransızca'da *VALENCE* Türkçe'de "birleşim değeri" veya "fiillerin rejimi" olarak da ifade edilebilecek olan *İSTEM*; katılanlar (eyleyen, actant) da denilen; zorunlu veya isteğe bağlı sentagmatik tümleçlerin, belirli bir sayıda olmak üzere belirli isimlerin, fiillerin tabii kapasitesi olarak ortaya çıkmasıdır (Erdem 2006: 41).

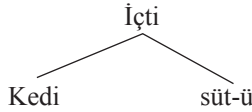
10 Tümleyen= şartlar(circonstants)= zarflar= isteğe bağlı öge

11 Burada eyleyenleri ve tümleyenlerin konumu da önemlidir. (7)'de görüldüğü gibi Türk Dilinde tümleyen, eyleyenlerden sonra, fiilden önce gelir.

Erkman- Akerson istemi şu şekilde tanımlar: Bir fiilin, tam bir cümle kurmak için gerektirdiği zorunlu öge sayısı, o fiilin değerliliğidir. Örneğin, uyumak fiili, sadece özneye ihtiyaç duyduğu için tek değerli, korkmak fiili özne ve –Den tümlecine ihtiyaç duyduğu için iki değerlidir (Erkman- Akerson 2008: 165).

Tesniere, istem (valenz) terimini kimya alanından dilbilim alanına aktarmıştır. Atomların istemi, kimyasal bileşiğin oluşumunda bir atomun diğer atomlarla birleşme kapasitesini veya belirli sayıda elektronu tutma kabiliyetini ifade eder (Doğan 2011: 26). Kimyadaki bu formül dile de taşınabilir:

(8) Kedi sütü içti.

(8)'deki iç- fiilinin birleşim değeri 2'dir. İç- fiili cümlelerin merkezindedir ve "kedi" ve "sütü" olmak üzere iki zorunlu ögesi vardır. "Kedi" ve "süt-ü" kelimeleri fiile bağlıdır ve koparılamazlar.

2.1. İstem Türleri

Tesniere, İstem Dil Bilgisinin kurucusu kabul edilebilir. Ancak İstem Dil Bilgisi Tesniere'den sonra büyük bir gelişme göstermiştir. Tesniere istemi fiillerin yönetebildiği eyleyenlerin sayısı ile sınırlandırırken, modern İstem Dil bilgisi fiil istem boşluklarının sadece sayısını değil aynı zamanda türü ya da sınıfını da belirler (Doğan 2011: 27).

İstem üzerine çalışma yapan araştırmacılar istemi çeşitli sınıflara ayırmışlardır. Örneğin, Herbst (1999), istemi iki düzeyde ele alır. Herbst'e göre bu iki düzey sentaktik ve semantik istem düzeyidir. Bethke ise, istemi üç düzeyde ele alır. Bunlar mantıksal (logical), semantik ve sentaktik istem düzeyleridir (Bethke 2003: 2). Sultanov'a göre, fiil çevresindeki (çerçevesindeki) öğelerin sayısı, biçimi ve manasına uygun olarak, sentaktik, morfolojik ve semantik değere sahiptir (Sultanov 2001: 179). Bu tanım da istemin üç farklı boyutuna işaret eder. Derya Acar (2005), "Die Syntaktische Valenz Deutscher und Türkischer Verben und Ihr Einfluss Auf Das Deutschlernen Türkischer Studierender" (Almanca ve Türkçe fiillerde söz dizimsel istem ve Almanca öğrenimine yansımaları) adlı çalışmasında istemi söz dizimsel, semantik ve pragmatik istem olmak üzere üçe ayırır (Acar 2005: 30). Nuh Doğan (2011) da çalışmasında Helbig ve Schenkel'in önerdiği mantıksal, söz dizimsel ve semantik istem türlerini temel alır.

Karşılaştırmalı-uygulamalı istem analizine geçmeden önce, istem türlerinin ana hatlarıyla ortaya konması faydalı olacaktır. Şimdi istem türlerini sırasıyla açıklayalım.

2.1.1. Mantıksal İstem

Bağlantılı Dil Bilgisinde cümleyi fiilin yönettiğini ve fiile çeşitli şekillerde bağlı olan eyleyenlerin (katılan) olduğu görülür. İşte fiillere bağlı olan eyleyenlerin veya başka bir ifadeyle katılanların sayı değeri fiilin mantıksal istemidir. Mantıksal istem, bir fiili doyuran ya da fiilin doygunluğa ulaşabilmesi için gerekli zihinsel bileşenlerdir (Doğan 2011: 51).

Her fiil farklı sayıda eyleyene (katılana) ihtiyaç duyar. Bu yüzden Tesniere (1965) da fiilleri eyleyensiz, bir, iki ve üç eyleyenli fiiller olarak sınıflandırmıştır. Örneğin öl-fiili tek bir eyleyene ihtiyaç duyarken, ver- fiili üç eyleyene ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden öl- fiilinin mantıksal istemi 1; ver- fiilinin mantıksal istemi ise 3'tür.

Fiilin açtığı istem boşlukları doğal olarak ana dil konuşurları tarafından zihinde hissedilir. Yani bir dili ana dil olarak konuşanlar dilbilgisel açıdan doğru cümle kurmak için fiilin açtığı istem boşluklarını zihinlerinde doğal olarak doldururlar.

2.1.2. Söz Dizimsel İstem

Bir fiilin istemini belirlerken ilk önce cümlenin yüzey yapısından hareket edildiği için fiilin söz dizimsel istem düzeyiyle karşı karşıya kalınır (Doğan 2011: 49). Söz dizimsel istem, mantıksal yapıdaki istem boşluklarının ve bu boşlukları dolduran semantik katılanların yüzey yapıdaki şekilsel gerçekleştirmeleridir (Doğan 2011: 37). Başka bir ifadeyle söz dizimsel istem mantıksal istemin morfolojik olarak betimlenmesidir.

Fiil, istem boşluğunu dolduracak olan eyleyenlerin morfolojisini de belirler. Her fiil aynı sayıda eyleyeni kabul etmediği gibi, her durum ekini almış eyleyeni de kabul etmez. Fiil, söz dizimsel düzeyde belli sayıda tamlayıcıyı belli durum ekleriyle yönetebilir (Doğan 2011: 59). *Morfolojik istem* denilen bu durum, fiilin talep ettiği isim durum ekleridir.

Çalışmada söz dizimsel istem düzeyinde morfolojik istem değerlendirilmiş ve fiilin ihtiyaç duyduğu durum ekleri (yalın, bulunma, ayrılma, vasıta, yükleme) belirlenmiştir.

Burada mantıksal istem ile söz dizimsel istem arasındaki küçük bir farklılığa dikkat çekmek gerekir:

Bir fiilin mantıksal istemi ile söz dizimsel istemi her zaman örtüşmeyebilir. Yani, söz dizimsel yapıda bir cümle anlaşılır ve dil bilgisel olarak da doğruysa mantıksal istemin hepsini içermeyebilir. Tesniere'e göre de fiilin isteminin eyleyenle donanmış ve fiilin de böylece doymuş olması her zaman gerekmez. Bazı eyleyenler kullanılmayabilir veya boşta kalabilir (Tesniere 1999: 158). İstem gerçekleşmesini fiilin istem potansiyeli, cümlenin yapısı, sözcük üreticisinin niyeti ve söyleyenin alıcının bilgisiyle ilgili varsayımları gibi iletişimsel faktörler etkiler (Doğan 2011: 37).

(9a)Ali kalemi Ayşe'ye verdi.

(9b)Ali kalemi verdi.

(9c)Ali verdi.

Ver- fiili dilbilgisel açıdan doğru, tam anlaşılır bir cümle kurmak için mantıksal istem olarak 3 eyleyene ihtiyaç duyar. Yani ver- fiilinin mantıksal istemi 3'tür. (9a)'da fiil bu bakımdan tam olarak doymuştur. (9b)'de olduğu gibi "Ayşe'ye" eyleyeni, (9c)'de de "Ayşe'ye" ile birlikte "kalemi" eyleyeni cümleden çıkarılabilir. Fakat zorunlu istemler azaldıkça cümle dilbilgisel açıdan bozulmasa da anlamsal olarak zayıflar.

2.1.3. Semantik İstem

Fiil, mantıksal ve söz dizimsel istemin yanı sıra semantik istemi bakımından da değerlendirilebilir.

Bir cümlede yer alabilecek katılanların sayısı temel *baş* olan yüklemlerce belirlenir. Başka bir deyişle bunlar, yüklem içinde kodlu olarak mevcuttur. Bir cümlede isim ya da fiil yüklem semantik yüküne bağlı olarak açılan istem boşlukları, istem taşıyıcıları tarafından doldurulur, yani cümlede yüklem tarafından öğelere bir sentaktik *durum* ya da *rol* yükleme söz konusudur. İstem teorisinde zikredilen *istem potansiyeli* ve üretimsel gramerde geçen *rol yükleme* temelde birbiri ile örtüşür (Mehmet 2009: 470).

Zaten bir fiilin üye yapısı (eyleyenleri) veya mantıksal istemi ile semantik rolleri (istemi) arasında tam bir birliktelik söz konusudur. Cümlede bulunan bütün üyeler semantik olarak bir rol¹² yüklenirler¹³:

(10) Ali Ayşe'ye kalem verdi.

Bu cümledeki ver- fiili, üç üyeli (eyleyenli) bir fiildir. Ver- fiili, bir şeyi veren, verilen şeyi alan ve verilen şey olarak üç üyeye (eyleyene) sahiptir. İşte bu üç eyleyen semantik rollerle de ifade edilebilir. Bunlardan birincisi yani verme eylemini gerçekleştiren Ali *EDEN*, verilen şeyi alan Ayşe *HEDEF*, alınan şey olan kalem de *KONU* rolünü üstlenir.

Semantik istemin belirlenmesinde yukarıda görüldüğü gibi (eden, hedef, konu vb.) semantik roller kullanılır. Semantik roller Filmore'nin durum dil bilgisinde görülmektedir. Filmore, durum dil bilgisinde bir eylemin belirttiği bir durum içerisindeki anlamsal rolleri ve bu rolleri üstlenenleri belirler.

Filmore'den sonra da semantik roller gramerciler tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiş ve ortaya birbirinden farklı semantik roller çıkmıştır.¹⁴ Bu yüzden evrensel ve ortak bir rol dökümünden bahsetmek zordur. Örneğin Toklu (2003), Filmore'un en önemli durum rollerini eden(agens), araç (instrumental), nesne(object, patiens), yönelme (rezipient, bebefaktiv), kalma ve yer olarak sıralar.

Uzun, Türkçe için edici, etkilenen, deneyimci, konu, hedef, kaynak, yer, yararlanıcı, araç olmak üzere dokuz rol önerir (Uzun 2000). Doğan (2011) ise; Eden (Agent/Actor), Etkilenen (Patient), Konu(Theme), Deneyimci (Experiencer), İçerik (Content), Alıcı (Recipient), Uyarıcı (Stimulus) , Sebep (Cause), Hedef (Destination), Kaynak (Source), Yer (Location), Amaç (Purpose), Araç (Instrument), Ürün (Product), Meteryal (Material), Faydalanan (Beneficiary), Söyleyen (Sayer), Söz (Verbiage), Mevzu (Topic), Güç (Force), Değer/Nitelik (Attribute), Güzergah (Path), Zaman (Time), Durum (Manner), Miktar (Asset), Süreç olmak üzere toplam 26 rol önerir.

12 Semantik rol yerine teta rol (theta rol) terimi de kullanılmaktadır. "Teta rol" terimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz Karabulut: 2003:50-53.

13 Fiillerin yanı sıra başka sözlüksel kategoriler de rol yükleyebilmektedir. Fiilden başka edatlar da üyelere çeşitli roller yükleyebilmektedir:
(a)Senin için pasta yaptı.
(b)Pastadan sana kadar kalmıştı.
(c)Dünden beri aramanı bekliyor.
(a)'da "için" edatı kendinden önceki kelimeye "yararlanıcı", (b)'de "kadar" edatı kendinden önceki kelimeye "hedef" ve (c)'de "beri" edatı kendinden önceki kelimeye "kaynak" rolünü yüklemiştir.

14 Ayrıntılı bilgi için bk. Doğan 2011: 66-67.

Ayrıca Doğan, 26 rol dışında bir de *tamamlayıcı* rolünü kullanır. Tamamlayıcı, genellikle fiilin belirli ve sınırlı kavram ya da unsurlarla görünme isteğini ifade eder. Tamamlayıcıların görüldüğü yapılar, genellikle deyimsel sınırlılık ya da alışılagelmiş bazı ifade tarzları arz eder, ancak deyimlerden ya da deyimsel birleşmelerden sözlüğe girmemeleri bakımından farklıdırlar.

Burada ayrıca roller ve durum ekleri arasındaki bağlantıya da dikkat çekmekte fayda vardır. Akbay (2006)'a göre her durum eki belli bir rolü karşılamaktadır. Akbay, Türkçede kullanılmakta olan durum ekleri ile konusal roller arasındaki ilişkiyi şu şekilde tabloştürmüştür:

Durum belirleyici	Konusal Rol
(ø)	Edici
(-i)	Etkilenen
(ø)	Deneyimci
(-i)	Konu
(-e)	Hedef
(-den)	Kaynak
(-de)	Yer
(-e)	Yararlanıcı
(-le)	Araç

Durum ekleri ile roller arasında bir bağlantı olduğu kabul edilebilir. Fakat Akbay'ın yukarıda oluşturduğu tabloyu her zaman doğru saymak mümkün değildir. Çünkü durum ekleri ile roller arasındaki bağlantı mutlak bir bağlantı değildir. Örneğin yukarıdaki tabloda (-den) ayrılma durum eki için konusal rol "kaynak" olarak verilmiştir. Evet, bu doğrudur. Fakat bu kural her zaman işlemez. Bu durumu aşağıdaki iki cümleyle açıklayalım:

(12a) Gemi İzmir'den ayrıldı.

(12b) Gemi İzmir'den geçti.

Yukarıdaki iki cümlede de İzmir, "-den" ayrılma durum ekini almıştır. Yukarıdaki tabloya göre iki cümlede de "İzmir'den" KAYNAK rolünü üstlenmelidir. İzmir, (a)'da kaynak rolünü üstlenmiştir. Çünkü burada ayrılma eyleminin kaynaklandığı ya da başladığı yer ifade edilmektedir. Fakat (b)'de aynı durum söz konusu değildir. Çünkü geç- eyleminin kaynaklandığı veya başladığı bir nokta olamayacağından buradaki rol, kaynak değil YER olabilir.

3. Gagauz Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin Karşılaştırmalı İstem Analizi

Yukarıdaki bölümlerde istem konusu ana hatlarıyla ortaya konmuştur. Bu bölümde ise Gagauz Türkçesindeki fiillerin istem durumu üzerinde durulacaktır. Ayrıca incelenen fiillerin Türkiye Türkçesindeki görünümünden bahsedilecek ve karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır.

Analiz ve karşılaştırma yapılacak olan fiillerin hangileri olacağı konusunda bir sınırlama yapmak gerekmştir. Kuşkusuz bütün fiillerin ele alınması mümkün değildir.

Fiiller, ilk olarak dildeki kullanım sıklıklarına göre değerlendirilmiştir. Karşılaştırmalı bir analiz yapılacağı için Türkiye Türkçesi ile Gagauz Türkçesi'ndeki istem yapıları farklı olan sınırlı sayıda fiil söz konusu edilmiştir. Her dilde olduğu gibi Türk dilinde de fiillerin genelde birden fazla anlamı vardır. Bunun için de bir sınırlama yapılmıştır. Bu amaçla fiillerin sadece birinci gerekirse (istem farkı varsa) ikinci anlamları değerlendirilmiştir.¹⁵

Aşağıda incelenen örneklerde, fiilin altında parantez içindeki sayı fiilin kaçınca anlamı olduğunu göstermektedir. Parantezin altındaki sayı ise “mantıksal istem”i simgelemektedir. Örnek cümlelerde parantez içindeki ifadelerden ilki “morfolojik istem”i ikincisi ise “semantik istem”i simgelemektedir. Örnek cümlelerin sonunda parantez içindeki ifadeler ise örnek cümlenin alındığı eserin adını ve sayfa numarasını göstermektedir.

Acı-:

(1)₁ Ağrı duymak.

Hepimizin canı (yal.- etkilenen) **acıyardı.** (Y/25)
[Hepimizin canı acıyordu.]

(2)₂ Birin-e acımak.

Ben de şükürüm, Allahım (yal.- deneyimci) **ben-i** (yük.- konu) **de acıdı.** (UK/234)
[Şükürler olsun ki; Allahım ban-a da acıdı.]

Acı- fiilinin birinci anlamının istem yapısı GT ve TT'de aynıdır. Fakat ikinci anlamda bir farklılık görülmektedir. TT'de konu rolündeki üye yönelme durum ekli tamlayıcıyı tercih ederken, GT'de yükleme durum ekli tamlayıcıyı tercih etmiştir. Nevzat Özkan da acı- fiiline “beni acıyacak; Acısa onu Alla” şeklinde iki örnek vermiştir (Özkan 1996; 126). Bu durumda acı- fiilinin “birine acımak” anlamında kullanıldığında geniş ünlü yerine dar ünlü tamlayıcı tercih ettiği için böyle bir görev değişikliği yaşandığını söyleyebiliriz.

Alış-:

(1)₂ Alışmak.

Külen (yal.- deneyimci) **tez alıştıydı** burada yaşamağ-**a** (yönl.- konu). (UK/25)
[Külen burada yaşamay-a kısa zamanda alışmıştı.]

Ama ben (yal.- deneyimci) **alıştım** buray-**ı** (yük.- konu). (SY/193)
[Ama ben buray-a alıştım.]

Alış- fiili iki cümlede de “bir işi kolaylıkla yapabilmek, yadırgamaz duruma gelmek” anlamında kullanılmıştır. Fiil, bu anlamında yönelme durum ekli tamlayıcıya ihtiyaç duymaktadır. Birinci örnekte yönelme durum ekli tamlayıcıyla kullanılan fiil,

15 Fiiller, “Gagauz Türkçesinin Sözlüğü” adlı çalışma taranarak elde edilmiştir (Doğru ve Kaynak 1991). Bu fiillere Gagauz Türkçesi ile yazılmış altı eserden örnek cümleler bulunmuştur. Daha sonra; “Bu fiillerin hangileri çalışmada kullanılabilir?” sorusuna cevap aranmıştır. Fiillerin hepsini kullanmak çalışmanın hacmini oldukça büyüteceğinden 14 tane fiilin analiz edilmesi “istem” konusunun karşılaştırmalı ortaya konması için yeterli görülmüştür.

ikinci örnekte yükleme durum ekli tamlayıcıyla kullanılmıştır. İkinci cümlede yönelme durumu yerini yükleme durumu almasını y'nin darlaştırma özelliğine bağlayabiliriz.

Nevzat Özkan da bu durumu komşu dar ünlülerin ve yarı ünlü y ünsüzünün darlaştırma etkisiyle ortaya çıkan bir görev değişikliği olarak açıklar (Özkan 1996: 125).

“y” sesinin darlaştırma etkisinden TT’de de bahsedilebilir. Fakat bu ses TT’de sadece kendisinden önce gelen ünlüyü daraltırken; GT’de kendisinden sonra gelen sesi de darlandırmaktadır.

Aşağıdaki örnekler bakıldığında ise y sesinin GT’de sadece yön bildiren kelimelerde darlaştırma meydana getirdiği görülmektedir:

Otur ta *burayı* divana da dinnen.

Çoktan hep çekerim neet gitmââ *orayı*.

Nereyi gidecek o, bâ Sava?

Bak-:

(1)₂ Bakmak. (Bakışı bir şey üzerine çevirmek.)

[**Siz**]_(yal.- eden) **Bakın** buray-ı_(yük.- hedef) ekmeâ koyêrım sobanın üstünâ. (Y/61)
[Buray-a bakın, sobanın üzerine ekmeği koyuyorum.]

(2)₂ İhtimam göstermek.

Ama hastalansın kul, çırak, on-**u**_(yük.- faydalanan) çorbacı_(yal.- eden) **bakar.** (UK/86)
[Kul, çırak hastalanırsa sahibi on-a bakar.]

Uzena_(yal.- eden) koyunnarı güder, kuzular-ı_(yük.- faydalanan) **bakar.** (UK/178)
[Uzena koyunları güder, kuzular-a bakar.]

Bak- fiili, GT’de “bakışı bir şey üzerine çevirmek anlamında kullanıldığında TT ile aynı istem yapısına sahiptir. Fakat, “ihtimam göstermek” anlamıyla kullanıldığında TT’den farklı olarak, faydalanan rolündeki üye yönelme durumu yerine yükleme durumunu tercih eder.

Bık-:

(1)₂ Bıkmak.

Bıktı babu¹⁶_(yal.- deneyimci) kendin-â_(yönl.- konu) ama ne yapcan? (Y/48)
[Yaşlı kadın kendin-den bıkmıştı; ama ne yapсын?]

Bık- fiilinin istem yapısı GT ile TT’de aynıdır. Fakat konu rolündeki üye TT’de ayrılma durum ekini tercih ederken; GT’de yönelme durum ekini tercih etmiştir. Nevzat Özkan bu durumu; “Sebep edatı ‘için’ fonksiyonuyla kullanılan ayrılma durumu yerine yönelme durumu kullanılmazken, fiilin gösterdiği işin nereden başladığını gösteren ayrılma durumu yerine yönelme durumu kullanılabilir.” ifadesiyle açıklamaktadır (Özkan 1996: 126-127).

16 Babu: 1) yaşlı kadın. 2)Nine. 3)Ebe.

Dene-:

(1)₂ Denemek.

[Onlar]_(yal.-eden) Sultan III. Mustafa'yı birkaç kere öldürmek_(yal.<filimsi>-süreç)
denemiştir.(UK/272)

[Sultan III: Mustafayı birkaç kere öldürmey-i denemiştir.]

Dene- filinin GT ve TT'de morfolojik isteminde farklılık görülmektedir. TT'de yükleme durum ekine ihtiyaç duyan üye GT'de yalın durum ile kullanılmaktadır.

Düşün-:

(1)₂ Düşünmek.

Prost et bizi, bulü, ani **[Biz]**_(yal.- deneyimci) san-a_(yönl.- konu) **düşündük.** (SY/217)

[Sen-i düşündük; bizi affet ağabey.]

Düşün- filinde konu rolündeki üye TT'de yükleme durum ekini alırken; GT'de yönelme durum ekini almıştır.

Düz-:

(1)₂ Düzmek, düzenlemek, tertip etmek.

“O_(yal.- eden) **düzdü** askerli kuvvetlerä_(yönl.- ürün) dışyandan. (UK/72)

[O askeri kuvvetler-i dışyandan düzdü.]

TT'de düzenlemek “bir gereksinimi karşılamak amacıyla birçok şeyi birbirini tamamlayacak biçimde bir araya getirmek” anlamında kullanıldığında “bir şey düzenlemek” veya “bir şeyi düzenlemek” kalıbında istem yapısına sahip olur. Dolayısıyla ürün rolündeki üye ya yalın durumu ya da yükleme durumunu tercih eder. GT'de ise “bir şeyi düzenlemek” anlamında kullanılan fiil yükleme durumu yerine yönelme durumunu tercih etmiştir.

Evlen-:

(1)₂ Evlenmek.

Sän_(yal.- eden) yanıldın, ani **evlendin** ban-a_(yönl.- araç). (SY/169)

[Sen benim-le evlendin; yanıldın.]

Evlen- fiilinin morfolojik istemi TT ile GT arasında farklılık göstermektedir. Eski Anadolu Türkçesi ve diğer lehçelerde de örneklerine rastladığımız evlen- fiili aldığı durum ekli tamlayıcılar bakımından çeşitlilik gösterir. Evlen- fiili TT'de vasıta durum ekli tamlayıcıyla kullanılır. Fakat aynı fiil Eski Anadolu Türkçesinde eksiz veya yükleme durum ekli tamlayıcıyla kullanılmaktadır. Ayrıca Uygur Türkçesinde eksiz veya yönelme durum ekli tamlayıcıyla kullanılan evlen- fiili, Türkmen Türkçesinde hem yönelme hem de ayrılma durum ekli tamlayıcıyla kullanılmaktadır. Özbek Türkçesinde ise GT'de olduğu gibi yönelme durum ekli tamlayıcıyla kullanılmaktadır:

EAT. “göñlüñ ben-i evlenmek diler mi?”

“aķıbat bĳ-nedämet bir kıız evlendüm ki ‘älemde hiĳ nażĳresi yoĳ-ıdı.” (Özkan 2011; 519)

UT. “Savutxan ustam aksidin ikki yıl keyin colpan isimlik meñzi anardek yeziliq qiz-ğa öylendi.

“U kişi ikki qetim öyliniptu... (Demirez Güneri 2007; 679)

TmT. “İldeş hiç haçan owadangyz-a öylenmez.”

“Hokman moskoba-dan öylenmelimişinmi?” (Uzunboy 2008; 61)

Özb. “Endi kim-gä üylänmâqçısân? dep sorâdi Yaxşibâjev.” (Çimen 2009; 765)

Gül-:

(1)₂ Gülmek.

Sân_(yal.- eden) da mı **gülersin** ben-i_(yük.- uyarıcı), be? (SY/264)
[Sen de mi ban-a gülüyorsun?]

Gül- fiilinin morfolojik istemi GT ile TT’ de farklılık göstermektedir. TT’ de yönelme durum ekli tamlayıcıyla kullanılan fiil GT’ de yükleme durum ekli tamlayıcıyla kullanılmaktadır.

İnan-:

(1)₂ İnanmak.

Ürecciim_(yal.- deneyimci) san-a_(yönl.- içerik) **inanmêêr**/duygucuum sana yamanmêêr.
(SY/58)

[Yüreğim san-a inanmıyor, duygum sana yamanmıyor.]

Biz_(yal.- deneyimci) bir Allah-ı_(yük.- içerik) **inanırız** hem Allahın yollanmışını Muhammedi, üüsek prorokumuz olacağını. (UK/96)

[Biz Allahın bir olduğuna, Allahın yolladığı Muhammede, (onun) yüksek peygamberimiz olacağını-a inanırız.]

İnan- fiilinin istem yapısı TT ile GT’de aynıdır. Fakat morfolojik istemlerinde arada bazı farklar vardır. İnan- fiili birinci örnekte TT’de olduğu gibi yönelme durum ekli tamlayıcıyla kullanılırken; ikinci ve üçüncü örnekte yönelme yerine yükleme durum ekli tamlayıcıyla kullanılmıştır. Bu durumda GT’de fiilin hem yönelme hem de yükleme durum ekiyle birlikte kullanıldığını söyleyebiliriz.

Kıy-:

(1) Kıymak.

(2)₂ Kesmek, öldürmek.

Siz_(yal.- eden) dâ hristiyansınız, yapmayın ölä, **kıymayın** parça-parça biz-i, fıkalarlar-ı_(yük.- etkilenen). (Y/27)

[Siz de Hristiyansınız, böyle yapmayın, biz fukalarlar-ı parça parça kıymayın.]

(3)₂ Merhametsizlik etmek.

Yazık, kardaş_(yal.- eden) kardaş-ı_(yük.- etkilenen) **kıydı**. (UK/186)

[Yazık, kardeş kardeş-e kıydı.]

Kıy- fiilinin morfolojik istemi TT ve GT’de farklılık göstermektedir. Kıy- fiili TT’de “kesmek, öldürmek veya merhametsizlik etmek” anlamında kullanıldığında “birin-e kıymak” kalıbında istem yapısına sahiptir. Dolayısıyla etkilenen rolündeki üye her iki anlamda da yönelme durumunu tercih eder. GT’de ise her iki anlamda da yönelme durum eki yerine yükleme durum eki tercih edildiği görülmektedir.

Kok-:

(1) Koklamak.

(2)₃ Kokmak. (Koku çıkarmak)

225) Tütün-**ä**_(yönl.- konu) **kokar** **içerdä**_(bul.- yer) bu talanlı, kısmetsiz karı_(yal.- kaynak). (SY-

[Bu yetenekli ve kısmetsiz kadın içerde tütün kokar.]

Kok- fiilinin GT ve TT’de morfolojik istemi birbirinden farklıdır. TT’de konu rolünde üye yalın durumlu tamlayıcı ile kullanılırken GT’de yönelme durumlu tamlayıcıyla kullanılmaktadır. Nevzat Özkan da bu fiile; etinä kok-, tütüne kok- ve südü kok- şeklinde örnekler verir (Özkan 1996; 127).

Sık-:

(1)₂ Çevresine sarılarak veya bir şey sararak çepeçevre basınç altına almak.

Adamnar_(yal.- eden) **sıkêrlar** yumrukların-**a**_(yönl.- etkilenen) üfkedän. (Y/58)

[Adamlar öfkeden yumrukların-ı sıkıyorlar.]

Sık- fiilinin morfolojik istemi TT ve GT’de birbirinden farklıdır. TT’de “bir şeyi sıkmak” kalıbında kullanılan fiil yükleme durum ekini alırken GT’de yönelme durum ekini aldığı görülmektedir.

Yaklaş-:

(2)₂ Yaklaşmak.(Az zaman kalmak.)

Yaklaşardı saat_(yal.- deneyimci) oniki-**ø**_(yal.- hedef). (SY/169)

[Saat on ikiy-e yaklaşırdı.]

Vakit geçer, Petika_(yal.- deneyimci) artık kırk-**a**_(yönl.- hedef) **yaklaşêr**.(Y/32)

[Vakit geçer, Petika artık kırkın-a yaklaşıyor.]

Yaklaş- fiilinin istem yapısı TT ve GT’de aynıdır. Fakat fiil “az zaman kalmak” anlamında kullanıldığında GT’de yönelme durumu dışında yalın durumu ile de kullanılabilir.

Sonuç

Çalışmamızda istem terimi açıklanıp on dört fiil üzerinde Gagauz Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin istem durumları incelenmiş ve iki lehçe mukayese edilmiştir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, Gagauz Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin mantıksal ve semantik yapıları aynıdır. Fakat morfolojik istemlerinde bazı farklılıklar görülmektedir

Acı-, bak-, gül-, inan-, kıy- fiillerinde Gagauz Türkçesi, Türkiye Türkçesinden farklı olarak yönelme durum eki yerine yükleme durum ekini tercih etmektedir. Bık-, düşün-, düz- ve sık- fiillerinde ise yönelme durum eki yerine yükleme durum ekini tercih etmektedir. Gagauz Türkçesi, dene- fiilinde yükleme yerine yalın; evlen- fiilinde vasıta yerine yönelme; kok- fiilinde yalın yerine yönelme; yaklaş- fiilinde ise yönelme yerine yalın durum eklerini tercih etmektedir. Örneklerde görüldüğü gibi değişim genellikle yükleme durum eki ile yönelme durum eki arasında yaşanmaktadır.

Taranan Eserlerin Kaynakçası

BULGAR, Stefan (Editör) (1996). *Sabaa Yıldızı ve Güneşçik (Çocuk eki)*, S.1.

_____ (1997). *Sabaa Yıldızı*, S. 3.

KARAÇOBAN, Dimitri (2004). *Seçmâ Yaratmalar*, Ankara: Türksoy Yayınları.

KÖSE, Mina (1983). *Topraan Ürek Düülmesi*, Kişinev.

KUROĞLU, Stefan (1970). *Yollar*, Kişinev.

TANASOĞLU, Dionis (2009). *Uzun Kervan*, Ankara: Gündüz Yayıncılık.

Kaynakça

ACAR, Derya (2005). *Die Syntaktische Valenz Deutscher und Türkischer Verben und Ihr Einfluss Auf Das Deutschlernen Türkischer Studierender*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AKBAY, Okan Durumuk (2006). *Japonca ve Türkçe Eylemlerin Üye Yapısı- Dil Öğretimi Amaçlı Bir Karşılaştırma*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AKSAN, Doğan (2007). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ARI, Nesrin (2010). *Harezmi Türkçesinde Birleşik Fiiller ve Durum Ekli Tamlayıcıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ATACIK, D. Ahmet, (2008). *Türkiye Türkçesinde İstem (Valenz)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BANGUOĞLU, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

BETHKE, Matthias (2003). "Valency theory in description of English", www.linguistik.unerlangen.de.1-20, 10.01.2012.

ÇETİNKAYA, Cüneyt (2012). *Kazak Türkçesinde Fiilin İstemi: Valenz*, (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi), Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÇİÇEKLİ, Hanife (2013). *Azerbaycan Türkçesinde Fiillerin İstemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÇİMEN, Feyzi (2009). *Özbek Türkçesinde İstem (Valenz)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DEMİREZ GÜNERİ, Aysun (2007). *Yeni Uygur Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DEMİREZ GÜNERİ, Aysun (2009). "Yeni Uygur ve Türkiye Türkçesinde Fiil-Tamlayıcı İlişkileri", *Turkish Studies*, S.4/4, Ss.505-515.

DİNAR, Talat (2010). "Kül Tigin Abidesi ve Kutadgu Bilig'deki Ortak Fiillerin Tamlayıcı İlişkisi Açısından İncelenmesi", *Turkish Studies*, C. 5/3 Yaz, Ss.1045-1091.

- DOĞAN, Nuh (2010). "Türkçede Nesneyi Belirleme Sorunu", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.3/10, Ss.225-230.
- DOĞAN, Nuh (2011). *Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DOĞRU, Abdülmecit ve KAYNAK, İsmail (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- EMRE, Vildan (2008). *Dede Korkut Hikâyelerinde Fiillerin Birleşim Değerleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- ERDEM, Melek (2006). "Türkmen Türkçesinde Hareket Fiillerinin "İstem"e Göre Anlam Değişimleri", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.2, Ss.38-50.
- ERDEM, Melek (2007). "Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin İsteme Göre Anlam Değişimleri", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26 Eylül 2004)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ss.939-958.
- ERDEM, Mevlüt (2006). "Türkçede Gramatikal İlişkiler ve Anlamsal Roller", *Büyük Türk Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Bilkent Üniversitesi, Ss.523- 529.
- ERKMAN-AKERSON, Fatma (2008). *Dile Genel Bir Bakış*, İstanbul: Multilingual.
- ERSOY, Feyzi (2007). "Moğolca ve Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Ss. 81-98.
- ERTANE BAYDAR, Arzu S (2009). "Kırım Tatar Türkçesi Edebî Dilinde Fiil-Tamlayıcı İlişikisine Dair", *AÜ. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.40, Ss.25- 35.
- GABAİN, A. Von (1995). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Haegeman, Liliane (1994). *Introduction to Government and Binding Theory*, Blackwell: Oxford UK, Cambridge USA.
- HERBST, Thomas (1999). "English Valency Structures-A first sketch", www.uni-erfurt.de, 22.11.2011.
- İLERİ, Esin (1996). "Türkçedeki Fiillerin Birleşim Değeri", *VII. Uluslar arası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, Ss.157-165.
- KAHRAMAN, Tahir (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARA, Mehmet (2009). "Lehçeler Arası Aktarmalarda Temel Sorunlar", *Turkish Studies*, S.4/4, Ss.1056-1082.
- KARABULUT, Ferhat (2003). *Relative Clause Constructions in Kazakh*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), ABD: University of WisconsinMadison.
- KARABULUT, Ferhat (2007a). "Türk Diline Kuramsal Yaklaşımlar (Taşınımlı-Dönüşümlü Dil bilgisi ve Yönetim ve Bağlama Kuramı Işığında Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Edilgen Oluşumların ve Sıfat Fiilli Yapıların incelenmesi)", *I.Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, Ege Üniversitesi 9-15 Nisan 2006*, İzmir: Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Ss.1255-1270.
- KARABULUT, Ferhat (2007b). "Fiilimsi Yapıların Adlandırılması ve Sınıflandırılması Meselesi", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (UTEK 2007)Bildirileri I.(Türkçenin Söz dizimi)*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- KARABULUT, Ferhat (2011). *Türk Dili ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- KARACA, Oktay Selim (2011). *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri*, Ankara: Kesit Yayınları.

- KARAHAN, Leyla (1997). “Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine”, *Türk Dili*, S. 549, Ss. 209–213.
- KAYA, Yasemin (2007). *Olmak Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZDEMİR, Arzu (2004). *Eski Anadolu Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZKAN, Abdurrahman (1999). “Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkisi ve Fiillerin İstem Değişirmesi”, *Araştırmalar İnsan Bilimleri Araştırmaları*, S.1, Ss.125–143.
- ÖZKAN, Abdurrahman (2011). “Eski Anadolu Türkçesindeki Bazı Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler”, *Turkish Studies*, Volume 6/1, Winter 2011, Ss.512-522.
- ÖZKAN, Nevzat (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- RİFAT, Mehmet (1983). *Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte*, İstanbul: Yazko.
- RİFAT, Mehmet (2008a). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları:1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*, İstanbul: YKY Yayınları.
- RİFAT, Mehmet (2008b). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları: 2. Temel Metinler*, İstanbul: YKY Yayınları.
- SEV, Güsel (2001). *Etmek Birleşik Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SULTANOV, Vugar (2001). “Türkçe Sözlüklerde Semantik- Sentaktik Bilgilerin Verilmesi”, *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri 20-23 Mayıs 1999 Gazimağusa*, Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Ss.179-190.
- SULTANZADE, Vügar (2012). “The Syntactic Valency of Some Verbs in The Book of Dede Korkut: Diachronic Differences”, *Bilig Dergisi*, S.61, Ss.223-244.
- TESNİERE, Lucien (1965). *Elements de Syntaxe Structurale*, Paris: Librairie C. Klincksieck.
- TESNİERE, Lucien (1983). “Bir Söz dizim Nasıl Oluşturulur.”, *Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları Temel Metinlerin Çevirisiyle Birlikte*, (çev. Zeynel Kiran), İstanbul: Yazko, Ss.241-244.
- TESNİERE, Lucien (1999). “Lucien Tesniere”, *Yirminci Yüzyıl Dilbilimi*, (Çev. Nühket Güz), İstanbul: Multilingual Yayınları.
- TESNİERE, Lucien (2008). *Yapısal Söz dizim İlkeleri, XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları: 2. Temel Metinler*, (çev. Mehmet Rifat- Sema Rifat), İstanbul: YKY Yayınları, Ss.168-173.
- TOKLU, Osman (2003). *Dilbilime Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (Güncel Türkçe Sözlük) (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UĞURLU, Mustafa (2001). “Türk Lehçelerinin Aktarımında Valenz Sözlüklerinin Önemi” *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri 20-23 Mayıs 1999 Gazimağusa*, Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- UYSAL, Seçkin (2010). *Nehcü'l-Feradis'te Kıl- Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UZUN, Nadir Engin (2000). *Ana çizgileriyle Evrensel Dil bilgisi ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual.
- UZUNBOY, Hilal (2008). *Türkmen Türkçesinde İstem (Valenz)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- VARDAR, Berke, vd., (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.
- YAMAN, Ertuğrul (2007). “ Özbek Türkçesinde Tamlayıcı- Fiil İlişkisi ve Bazı Durum Eklerinin Farklı Kullanımları”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (24-29 Eylül 2000)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ss. 1907-1920.